

BİLİMİN FELSEFEYE DAYANDIĞI GÖRÜŞÜNÜN BİR TİMSÂLİ OLARAK GALENOS**

MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL*

The Economist'in, 26 Nisan 1986 sayısında (s.10), "Kitaplar ve Sanat" köşesinde, "Felsefe Bulutlardan İniyor" (Philosophy comes down from the clouds) başlıklı bir yazı çıkmıştır. Bu yazıyı, Sempozyum Yürütme Komitesi'nde, diğer üyelerle birlikte, çok emeği geçmiş olan değerli Felsefe Doçenti Kenan Gürsoy bana haber vermiştir. Bu yazıya göre: "M.Ö.423'ten

* Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü

** Bu inceleme, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 50., Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin 30. kuruluş yıldönümü münasebetiyle 19-21 Kasım 1986 tarihinde, Ankarada, Millî Kütüphane'de gerçekleştirilmiş olan sempozyuma sunulmuş bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Galenos'un *Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filofofos*'unun Huneyn b.İshak tarafından yapılmış olan Arapça tercümesinin metni, burada, ilk kez yayınlanmaktadır. Türkçe tercüme ise bu Arapça tercüme Yunanca asıl ile (Claudii Galeni Pergameni. Scripta Minora. Recensuerunt Ioannes Marquardt-Iwanus Mueller-Georgius Helmreich. Vol.II. *Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filofofos*, Iwani Mueller, Lipsiae, In Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCXCI) karşılaştırılarak yapılmıştır. Mukabele sırasında Yunanca metni, Türkçeye Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Klâsik Filoloji Bölüm Başkanı Doç. Dr. Candan Şentuna çevirmiştir.

Bilindiği üzere, Huneyn b.İshak, Galenos'un eserlerinin, eksik de olsa, bir listesini çıkartmaya muvaffak olmuştur. Bu liste, hem İbn Nedîm ve İbn Ebî 'Usaybia'ya kaynaklık etmiştir, hem de, yüzyılımızın araştırmacıları, dolaylı olarak, bu kaynağı kullanmıştır. Huneyn'in hazırlamış olduğu listeyi yayınlayan ve Sarton'un "important" dediği (Bkz., *Intr.* I, s. 304), *Hunain b. Ishaq und Seine Schule*, (1913, Leiden) adlı eserin yazarı olan Gotthold Bergsträsser, bu yayını ile (*Hunain b. Ishaq über die Syrischen und arabischen Galen Übersetzungen*, Leipzig, 1925) literatürde çok olumlu kritikler almış ("very important". Bkz., Max Meyerhof, "New Light On Hunain b. Ishaq", *Isis*, VIII, 685-724, 1926; "Les Versions Syriaques et Arabes des Ecrits Galéniques", *Byzantion*, III, 1925, 1926-1927, s. 33-58) ve araştırmalarına devam etmiştir. (Bkz., *Neue Materialien zu Hunain b. Ishaq, Galen Bibliographie, Abhandlungen der d. deutschen Morgenländische Gesellschaft*, Brockhaus, 1932). Huneyn b.İshak'ın yaptığı ve Galenos'a ait 15'i felsefi olan 129 eserlik listesinde, yayınladığımız eserden şu satırlarla bahsedilmektedir: (İbn Abî Uşai'bî'a كتاب في أن الطبيب الفاضل فيلسوف (يجب أن يكون فيلسوف

هذا الكتاب مقالة واحدة وقد ترجمه أيوب إلى السريانية ثم ترجمته أنا من بعد إلى السريانية لولدى وإلى العربية لإسحق سليمان

ثم ترجمه عيسى بن يحيى إلى العربية

(Bkz., s. 44, Alm. çev., s. 36, No. 103). Walzer, eseri, ilkin, Yunanca aslı üzerinden değerlendirmiş (Bkz., *New Light On Galens Moral Philosophy, Classical Quarterly*, XLIII, 1943, 82-

bu yana, Aristophanes, “*Bulutlar*”da, Sokrates’i ve onun mantık imalâthanesini gülünç hale sokalıberi, felsefeciler, epeyce alay konusu olmuşlardır!

Ama, felsefeciler, şimdi de, epeyce başka şeylerin konusu haline gelmiş bulunuyorlar! Felsefeciler, gündelik hayatta, birer birer ortaya çıkmaktalar. Öyleki, New York eyaletindeki hastahaneler hayat ya da ölüm hakkında karar verirlerken, doktorların danışıp görüşmeleri için, felsefeci istihdam etmekte. New Hampshire eyalet hukukçularının ve Connecticut hapishane yetkililerinin danışıp görüşmeleri için, felsefeciler tutulmaktadır. Felsefeciler atom çekirdek artıklarının yok edilmesi ve genetik mühendisliği gibi meselelere eğilmekte. Senatörlerin muamma halletmelerinde yardımcı olmak üzere, Meclis’in dört adet ikamete memur felsefeci bulunmaktadır.

96, London), sonra, Ritter’le birlikte, kaleme almış olduğu “Arabische Uebersetzungen griechische Ärzte im Stambuler Bibliothek”inde (Tür. E. 6696), tercüme metni kendisine dayanarak yayınlamış olduğumuz yazmayı, Aya Sofya, 3725, 72a-79a’yı tanıtmıştır. Bu yazmayı H. 457 Rebi’ ul-Âhir’inde, Hâlid b.Abî Rabi’ al-Andulusî istinsah etmiş; nüsha, asıl ile karşılaştırılmıştır.

Eserin başlığını Steinschneider “Dass ein guter Artz Philosoph sein müsse” (“Die griechischen Aertze im arabischen Uebersetzungen”, *Virchow’s Archiv*, 124, 1891, No. 59, s. 293), Leclerc “Qu’un bon Médecin doit être Philosophe” (*Hist. de la Médecine Arabe*, I, s. 247-248, Paris, 1876, Leroux), Gabrieli “Che il medico distinto debba esser filosofo” (“Hunain b.İshaq”, *Isis*, VI, 1924, s. 287), Max Meyerhof “That The Best Physician must be Philosopher” ve “Quod Optimus Medicus sitquoque philosophus” (“New Light...”, s. 649) olarak çevirmişlerdir. Sarton’un, Galenos bahsinde, “Medical Philosophy and Deontology” adı altında zikretmiş olduğu eserin (*Intr.*, I, s. 304) apokrif olduğu hakkında, bir tek Arko-un not düşmüş, eseri *Tabakât*’ında, İbn Culcul’un Galenos’a atfettiğini söylemiştir. (Bkz., *Miskawiah*, s. 307-308).

Max Meyerhof, Huneyn b.İshak’ın tercüme konusundaki dirayetini değerlendirmiştir. Huneyn’in tercüme yöntemi tamamen bilimseldir, moderndir. (“*New Light...*”, s. 727). Huneyn, çevirilerini, eski tercümelemlerle karşılaştırarak, iyi metinleri mukabele ederek gerçekleştirmiştir. Öyle ki, “His superiority over all his contemporaries in the exactitude of his methods, his diligens and his knowledge of Greek, Syriac and Arabic, as well as Persian, has been recognised by all the historians of Arabic Science” (s. 707). Huneyn’in tercüme konusundaki dirayeti çağımız bilim çevrelerinde, yeri geldikçe, daima vurgulanmıştır (Bkz., Mübahat Türker-Küyel, “Notlar”, *Araştırma*, X, 1972, 1976, s. 199-213). Tercümelemlerde bilimsel yöntem uygulama geleneğinin, “bilimsel namûs” ve titizliğin, hakikat sevgisi ve saygısının neredeyse bir ibadet haline gelmiş olduğu hakkında literatürde bir örnek olarak, Artukoğulları’na hizmette bulunmuş olan İbn uş-Şalah’ı verebiliriz (Bk. Mübahat Türker-Küyel, “İbnüş - Şalah’ın De Coelo ve Onun Şerhleri Hakkındaki Tenkitleri”, *Araştırma*, 11, 1964, s. 1-74) Bu misâller, İslâm Âlemi’nde, nasıl olup da Mogol istilâsına kadar bilimsel bilincin pırl pırl parladığını açıklayabilir.

Ahlâk, özellikle, Tıp ahlâkı, gelişkin bir endüstri olmaya yüz tutmuştur; ve, Amerika başta, bu endüstri, tüm dünyanın her tarafıyla bağlantı halinde bulunmaktadır. Bağlantılar üniversitelerden başlayıp şirketlere ulaşmaktadır. Akademik gazeteler “Felsefe ve Hukuk İşleri” (Princeton) ya da “Uygulamalı Felsefe Gazetesi” (Surrey Üniversitesi) gibi adlar almaktalar. Illionois Teknoloji Enstitüsünde bir Meslek Ahlâkı Çalışma Merkezi, Maryland Üniversitesi’nde ise bir Felsefe Kamu Yönetimi Merkezi bulunmaktadır.

Bu öğretim merkezleri çevresinde kurslar ve konferansların sayısı gitgide artmaktadır. 1970’lerde, Amerika üniversite ve kollejerinde, meslek ahlâkı konusunda, 322 kurs düzenlenmiştir. Meselâ, Harvard’daki Yüksek Meslek Okulu’nda, felsefeciler, hava kirliliği, tüketicinin sağlığı, memur hakları, milletlerarası meslek ahlâkı konularında tedrisat yapmıştır.”

Acaba bu durumu, uzmanlık alanlarının dallanıp budaklanması sonucunda, felsefenin, özellikle yüzyılımızda, neredeyse unutulmaya yüz tutmuş olan o temellendirici ve bütünleyici vasfının yeniden hatırlanmış olduğuna yorabilir miyiz? Acaba “Scientific” (bilimsel), artık, “unscientific”in, “philosophic”in, “littéraire”in, “morale”in, “sociale”in zıddı olarak konulmayacak mıdır? Acaba Geometri, Astronomi, Harmoni, yine, eskiden Platon’da olduğu gibi, “*Mâtema*” (talim, terbiye ve tedris konusu) ve “*Dianoia*” sayılarak, “*Episteme*”ye veya “*Diyalektik*”e bir hazırlık olarak kabul edilecek midir?¹

Biz bu bildirimizde bilimin felsefeye dayandığı görüşünün bir timsâli olarak Platon’u ele alabiliriz. Ancak, bu görüş onun eserlerinde parça parça dağıtılmış durumdadır. Ama Hippokrates ile İbn Sînâ arasında yaşamış, M.S.129’da Bergama’da doğmuş, Mantık, Ontoloji ve Ahlâk konusunda pek çok felsefi eser yazmış ve şerh etmiş olan, Sarton’un “Medical Philosophers”dan saydığı, ünlü filozof-hekim Galenos, bu görüşü belirten ayrı bir eser telif etmiş olduğu için, bu düşüncenin timsâli olarak, biz, onu ele almayı uygun bulduk. Biz, bu serimimizde, ilkin, onun bu konuda kaleme almış olduğu söz konusu eserini tanıtacağız, Bunun arkasından, eserdeki fikirleri perspektifleri içerisine yerleştirmeye çalışacağız. En sonda, kendi kültürümüzle olan bir kaç bağlantıya işaret edeceğiz.

Söz konusu eserin adı *Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filozofos*’tur. Yani, “Erdemli Bir Hekimin Filozof Olması Gerekir.” Bu eser, Yunanca aslın-

¹ Lalande, *Vocabulaire Technique et Philosophique*.

dan, Eyyub ve Huneyn b.İshak eliyle ayrı ayrı iki kez Süryanice'ye, Huneyn b.İshak ve İsâ b.Yahyâ tarafından ise, yine, ayrı ayrı iki kez Arapça'ya çevrilmiştir. Huneyn b. İshak, Süryânî çeviriyi, oğlu İshak b.Huneyn için, Arapça çeviriyi ise İshak b.Süleyman için gerçekleştirmiştir. Biz, eseri, burada yayına hazırlamış ve Türkçe çevirisini vermiş olduğumuz, Huneyn b.İshak'ın yapmış olduğu Arapça çevirisi üzerinden takip ettik.

Beyrûnî bu eseri bilimdeki birlik, süreklilik ve ilerleme olgusuna bir delil olmak üzere, *Tahkik fi mâ l'il- Hind*'de, saygıyla anmıştır.² Beyrûnî'ye göre bilgi, birleştirici bir soyutlamadır; bizatihi iyidir ve tanrısaldır. Bütün bilgiyi kavramak için insanın ömrü yetmez. Bütün bilgiye, sezgisel düşünme yoluyla kavrayarak, yani, felsefe yolu ile ulaşılır. Bu ulaşma çaba ister, nâmus ister, çıkar gözetmezlik ister. Bunun karşılığında insan "bilgi tadı" alır; seçkinleşir, yalınkat adamlardan ayrılır.³

Padoa'da yetişen, İngiltere'ye döndüğünde bir "*homo universale*" arayışı içinde bulunan Thomas Linacre'ın (ölm.1525) Galenos'u çevirdiğini, Vesalius'un, 1540'larda, Galenos'un eserlerini yayınladığını ve Galenos'u eleştirdiğini biliyoruz. Galenos'u eleştirenler arasında, küçük kan dolaşımını ilk kez bulan XIII. yüzyıl adamı İbn-ün-Nefis'in ve keşfi tekrarlayan XVI. yüzyıl adamı Michael Servetus'un durumundan haberdar bulunuyoruz. Harvey'e yolu açan işte bu çeşitli eleştiriler olmuştur.

"Erdemli Bir Hekimin Filozof Olması Gerekir" adlı eserinden anlıyoruz ki, Galenos'un zamanında, hekimlerin çoğu, yarışmalarda hem başarı göstermek isteyen hem de başarıya ulaşmak için gerekli çalışmayı yapmak istemeyen yarışmacıların durumuna düşmüşlerdir. Öyle ki bu hekimler hem Hippokrates'e hayrandılar, hem de onun izinden gitmezlerdi. Çünkü:

1. Hippokrates der ki: Tıbbın Astronomiye, Astronomi'nin Geometri'ye, dolayısıyla, Tıbbın da Geometri'ye zarurî olarak ihtiyacı vardır. Oysa bu hekimler ne Astronomi'ye ne de Geometri'ye önem verirler. Onlar bununla da kalmazlar, Astronomi ve Geometri bilen hekimi dañlayıp kınarlar.

² *India*, cilt 3, 152, Sachau çevirisi.

³ Rosenthal, "On Some Epistemological And Methodological Presupposition of al-Birûnî", s. 149-150. (Mübahat Türker-Küyel çevirisi: "Beyrûnî'nin Bilgi Kuramı ve Yöntemiyle İlgili Bazı Önaversayımları Üzerine", s. 162), *Beyrûnî'ye Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.

2. Hippokrates insan bedeninin “tabiat”ını çok iyi bilmeyi emreder. Tıbda her sözün başı budur. Bu hekimler ise her bir organın “cevher”i⁴ hakkında bilgi edinir, bu bilgiden neticeler çıkarır, organların yaratılışını, büyüklüklerini, yerlerinin birbirleriyle olan ilişkisini belirler, ama, organların yerlerini öğrenmek istemezler.

3. Hippokrates der ki: Eğer “*symptôme*”lerin (“*tabiat*”a aykırı hal, araz) cinsleri ve neveleri bilinmezse, yani, insan Mantık Sanatı’ndan haberdar olmazsa, “*Prognose*” ve “*Diagnose*”da (teşhis ve tedavi) yanılğı olur. Oysa bu hekimler için Mantık Sanatı’nı öğrenmek şöyle dursun, onlar, Mantık Sanatı’yla uğraşanları faydasız işler peşinde koşan kişiler olarak görürler.

4. Hippokrates’e göre, geçmişteki, haldeki ve gelecekteki “*Symptôme*”leri bilmek zarûrîdir. “*Diète*”in temeli budur. Aksi halde, hekim, “*Diagnose*” ve “*Prognose*” yapamaz. Oysa, bu hekimlere göre hastalığın gelecekteki seyri hakkında bir tahminde bulunmak şöyle dursun, onlar tahmin yürütene hilekâr ve düzenbaz gözüyle bakarlar. Bu durumda bu hekimlerin kendilerinininkilerden başka tahminlerde bulunanları reddetmeleri, diyete önem vermemeleri gerekir.

5. Kaldı ki bu hekimler Hippokrates’in kitaplarını okumazlar; okusalar bile doğru düzgün konuşan Hippokrates’in ibarelerini anlamazlar, iltibas’a (ambigüité) düşerler.⁵ Okuduklarını anlasalar bile, bu anladıkları konularda bilgi edinip, tecrübe kazanıp, anladıklarını zihinlerine naksetmezler. Hal böyle olunca, bu hekimlerle Hippokrates arasında bir münasebet kalmaz. Onların Hippokrates’e karşı duymuş oldukları hayranlığın anlamı kaybolur.

Galenos’a göre bunun sebebi şudur: İnsanın başarı kazanması için şart, kabiliyet ve yapma isteğidir, iradedir. Başarı kazanamayan yarışmacıda ya bedensel kabiliyet yoktur, ya da, o, yeteri kadar çalışmamıştır. Eğer, bedensel kabiliyeti olan yarışmacı, amacı doğrultusunda çalışıp da tecrübe kazanırsa, elbette başarı tacını başına kondurur. İşte bunun gibi, bu hekimlerde de ya kabiliyet ya irade bulunmuyor, ya da ikisi birden yoktur.

⁴ “Cevher”in unsur anlamına da geldiği hakkında Bkz., Mübahat Türker, “İbnu’s-Salah’ın “*De Coelo*” ve Onun Şerhleri Hakkındaki Tenkitleri, *Araştırma*, cilt 2, Ankara, 1964, s.2-3.

⁵ Meyerhof, Schacht-Paul Kraus ve Richard Walzer’in Galenos üzerindeki felsefe ve ahlâk incelemelerinden sonra, özellikle bu konu için, Bkz., Edlow, *Galen, On Language and Ambiguity (De Captionibus)*, Brill 1977; N. Rescher, *Galen und the Syllogism*, Pittsburgh, University Press, 1966.

Ama Galenos'a göre, bu hekimlerde Tıp Sanatı'nı becerebilecek bir kabiliyet olmaması imkânsızdır. Çünkü Galenos'a göre, evren, gerek Hippokrates zamanında, gerekse kendi zamanında halini değiştirmemiş, "Nizâm-ı âlem" aynı kalmıştır. Gerek sâbit yıldızlarda, gerekse gezegenlerde, Ay'da, Güneş'te, insanları olumsuz yönde etkileyip belirleyen değişmeler olmamıştır. Ama bu hekimler zenginliğin erdemden üstün olduğunu söylemektedirler. Bunun sebebi, onların aralarında sanatta Feidias, resimde Apelleus, Tıp'da Hippokrates gibi birinin bulunmayışıdır. Oysa Eskilerin bize bırakmış olduğu bilgiler erdemdir; onlar kolay elde edilen şeylerden değildir. Galenos'a göre, biz, Hippokrates'in uzun zaman zarfında ortaya koymuş olduğu şeyleri kısa zamanda ve kolayca öğrenmiş, onlara dayanarak Tıba yeni bilgiler katmış bulunuyoruz.

Eğer öğrenen kişi, 'zenginlik erdemden üstündür' derse ve 'Tıp sanatı insanın faydasına değil de mal kazanmaya yarar' diyen ilkedен hareket ederse, Tıp'da hiç kimse maharet sahibi olamaz, işinin ehli ve hâzık olamaz. Çünkü insanın aynı zamanda hem zengin olması hem de Tıp'da büyük mertebeye erip şeref kazanması mümkün değildir. Birinden birini seçmek lâzımdır. Galenos, kendi zamanında, böyle, az ile yetinen kimselerin bulunmadığını söylemektedir. Az ile yetinen kimseler, hükümdarların ayaklarına gitmezler. Nitekim, Hippokrates, mal kazanmak için Fars hükümdarı Ardeşir'in ayağına gitmemiştir.⁶ Ama hükümdar Perdikkos, Hippokrates'in sanatına muhtaç olduğunda ve onun yerine daha ehil bir hekimi koyamadığında, Hippokrates onun ayağına gitmiştir. Hippokrates, Kranon ve Taso gibi büyük şehirlerdeki veya küçük şehirlerdeki fakirleri tedavi etmek için onların ayağına gitmiştir. Popolos şehrine ise öğrencilerini göndermiştir. Kıyâs (Sillojizm) yolu ile bildiklerini tecrübe ile sağlamak için, o, bütün Yunan şehirlerini birer birer dolaşmıştır. O, şehirlerin coğrafi konumlarını, yeryüzündeki duruş şekillerini, dağlarını, ovalarını, içme sularını, havasını, göllerini, akarsularını, denizlerini ve bunların insanlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. O, sadece zenginliği küçük görmekle kalmamış, ruh sükûneti yanında, aynı zamanda bedensel sükûneti, bedensel dengeyi de aramıştır; içkiden, oburluktan ve erotik yönelimlerden uzak durmuştur; riyâzet ve kanaatkârlığı seçmiştir.

⁶ *Kutatgu Bilig*'de, Oğurmuş da hükümdarın ayağına gitmez. Mevlânâ'da da bu fikir mevcuttur. "Bilginlerin kötüsü emirleri ziyaret eden, emirlerin iyisi bilginleri ziyaret edendir. Fakat, fakirin kapısına gelen emir ne kadar hoş ve emirlerin kapısındaki fakir ne kadar kötüdür" hadisi ile başladığı *Fîhi Mâ Fîh* inde. Mevlâna, bu fikri dile getirmiştir. (Bkz., *Fîhi Mâ Fîh*, çeviren M.Tarıkhya, Şark İslâm Klâsikleri, MEB, 1985, s. 3).

Galenos'a göre, erdemli hekimin doğru ve düzgün yolu seçmesi gerekir; Mantık Sanatı'nı bilmesi ve onda tecrübe sahibi olması gerekir. O, ancak bu suretle hastalıkların cinslerini ve nevilerini ayırıp, tedavi için sonuçlar çıkarma ameliyelerinde mahir olur, bedeninin "*tabiat*"ını bilen biri haline gelir —Bedenin "*tabiat*"ları denen gerçeklikler, imtizacın temelini oluşturan "Birinci", cüzleri birbirine benzeyen ve duyuyla algılanan organları oluşturan "İkinci" (*Homoomer*), âlet organları oluşturan "Üçüncü" öğelerdir.— Mantık Sanatı'nı bilen hekim, bu suretle, bölgelerin bedene ve sağlığa olan yararlarını da bilir. Bu konuda "*Teslîm*" ("*Sukûn-u nefis*") ile yetinmez, "*Kıyasla tasdik*"e, yani, "*Burhân*"a (*apodeiktik*) yükselir. Bu durumda, hekim, beden "*tabiat*"ını, hastalık sınıflarını tanıdıktan, tedavi için gerekli çıkarımları yapmayı bildikten, Mantık Sanatı'nı öğrendikten, bu konularda tecrübe sahibi olduktan, beden ve ruh sukûnetini aradıktan, malı küçümsedikten sonra, ortada onun filozof olması için ne engel kalır? Hekimin, felsefedeki Mantık, Tabiiyat ve Ahlâk cüzlerine yaklaşmasını engelleyen herşeyden, "*Adâlet*"e aykırı hallerden uzak durması gerekir. "*Adâlet*"e uygun hal, ancak mala ve lezzete sırt döndükte gerçekleşir. "*Adâlet*"e sahip olan kişi, öteki erdemlerin hepsine birden sahip olur. Çünkü erdemler bir bütün teşkil ederler; erdemler birbirleriyle uyum halinde bulunurlar. Tıp tahsili için ilkin, zarûrî olarak, felsefe öğrenmek, sonra tecrübe ve maharet kazanmak gerekir. O halde hekim, hiç şüphesiz olarak, filozof olmalıdır. Bunun böyle olduğuna artık burhân getirmeye ihtiyaç yoktur. Bu açıdan, hekimler arasında servet düşkünü olanlar gerçek hekim değildir, yalancı hekimdir, yalandan hekimdir, sözde hekimdir. Çünkü onlar Tıbbı, Tıbbın amacı dışında kullanmaktadırlar. Hekim nefsin hâkim, afif, mala düşkünlükten uzak olsun da filozof olmasın, bu imkânsızdır; hekim bedeninin "*tabiat*"ını, organların durumunu, hastalık cins ve nevilerini, onlardan çıkarımlar yapmayı bilsin de Mantık Sanatı'nı bilmesin, bu imkânsızdır; Hekim burhân getirmekte mahir olsun, "*âdil*" olsun, "*tabiat*"ı bilsin de uygulama yapmasın, bu da imkânsızdır. Galenos'a göre eğer, Hippokrates'i benimsiyorsak, Tıbdan önce felsefe tahsil etmemiz, felsefeyi kullanmamız, ondan yararlanmamız, onu uygulamamız gerektir. Ancak, böylece, Hippokrates'ten daha ileriye gitmiş oluruz. Bütün bunların aksini söylemek, sözlerde didişmektir. Kargalar ve saksâğanlar gibi boşuna sesler çıkarmaktır.

Biliyoruz ki, "*Sofia*"yı, "*Filia*" ile bağlayan Pithagorasçılar ortada gördüklerinde, "*Sapientia*", "*Hikmet*", "*Bilgelik*" onların önünde hazır olarak duruyordu. Çünkü "*Hikmet*", Kaldelilerin bir buluşu, bir yaratısı

idi. “*Hikmet*”, sonra, Kaldelilerden Mısırlılara, Mısırlılardan Yunanlılara, Yunanlılardan Süryanilere ve İslâm Âlemine geçmiştir. Berossos, İbn Newbaht, Fârâbî ve Roger Bacon’ın tanıklık ettikleri, araştırmaların ise pekiştirmiş olduğu gerçeklik bu idi.⁷

Bilindiği üzere, Güney Babil’e, yani Sumer’e, “Kalde Ülkesi” denir. “Kalde”nin kökü “Kashdu” (MÖ 2000) iken, kelime sonra “Kardu”ya dönüşmüş, Kassitler zamanında ise “*Kardunias*” şeklini almıştır. Kelime MÖ. 900’lerde “*Kaldu*” olmuştur. İşte Greklerin $\chi\alpha\upsilon\delta\alpha\iota\omicron\iota$ = *Chaldæer* kelimesi buradan gelmektedir. İbraniler bu ülkeye “*Kashdim*” derlerdi. “Ur-Kashdim” şehri, Peygamber Abba-Rama’nın (İbrahim) ailesiyle terkedip Harran’a ulaştığı şehir idi.⁸ Arkeolojik verilere göre, insanın tarihinde ilk kez Sumerliler Evren-Toplum-İnsan konusunda “*Transandantal vahdetli bir bütün*”⁹ görebilmiş, bu görüşlerini *Nig.Si.Saya* (Adâlet) dayandırmışlardır. “Adâlet”, Sumerliye göre varlık şartıdır: Ne ki âdildir, o vardır; ne ki vardır, o âdildir. Varlıkta, Bilgide, Değerde “doğru” diye görünen işte budur, yani “Adâlet”tir. Varlıkta, Bilgide, Değerde ortaya çıkan bu “doğru”ların hem kendi konularıyla hem de birbirleriyle mütakabiliyeti ve mutabakatı da budur, yani “Adâlet”tir. Evren-Toplum-İnsan karşısında, böyle “*transandantal vahdetli bir bütün görme*” tutumu, zamanla, Var olan nedir? Neyi bilebilirim? Nasıl hareket etmeliyim? Ne ümit etmeliyim? İnsan Nedir? sorularının genel çerçevesini oluşturacak olan şeydir.

Sumerlilere göre, evrende adâlet, “*Nam*”dır. “*Nam*”, Tanrıların söz birliği ederek gökyüzüne yazmış oldukları yasalardır.¹⁰ Hikmet ve Su Tanrısı Enki, “Göksel Kayık”ında “Gök Levhası”nı taşır; ve, mutlak belirsizlik olan Nin-Khursag’a belirlemelerini İnanna ile buradan verir. Ekvatorda oturan Gök ve Adâlet Tanrısı Anû, Ay Tanrısı Nanna’ya, yeryüzünü belirleme emrini de buradan verir. Damgalar yeri olan (*Donator Formarum. Vâhib us-Suver*) Ay Nanna, aynı zamanda hükümdarların atamalarını da yapar. İnsan, Tanrı tarafından, Tanrı kanı ve toprak karıştırılarak “Tanrı sûretinde”

⁷ Borger, *Handbuch der Keilschriftliteratur*, De Gruyter, Berlin 1975-1977.

⁸ Hommel, *Die altisraelitische Überlieferung*, München 1897; Landsberger, “Sumerlilerin Kültür Sahasındaki Başarıları”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 3, s. 147.

⁹ Landsberger, “Önasya Kadim Tarihinin Meseleleri”, *II. Türk Tarih Kongresi* 1937.

¹⁰ Landsberger, “Sumerler. Sema Manzarası, Dünya Manzarası”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı 5, 1942, s.93; Kramer, *From the Tablets of Sumer*, Falcon’s Wing, Colorado 1956.

yaratılmış, bu karışıma, “*dışarıdan*”, “Tanrı nefesi” üflenerek karışım canlandırılmıştır. Tanrı insanın kalbinde, kendisine bir “bercail” (taht) kurmuştur. Bunlar, bize, Sumerlilerin ve Mezopotamyalıların Gök yasalarının yeryüzünde yansıdığına ve Evren-Toplum-İnsan arasında bir paralellik bulunduğuna inandıklarını göstermektedir. İşte bu inanç Mezopotamya Tıbbında da temele alınmıştır. Karaciğer Gök’ün Yeryüzünde yansımada bir ayna görevi yapar (*Timaios*). Bu yüzden prensip itibariyle karaciğere bakarak, evren hakkında önceden bilgi ileri sürmek mümkündür. Kilden karaciğer timsâllerinin bütün Mezopotomya ve Akdeniz’e yayılmış olmasının sebebi işte budur. Mezopotamya’da, hastalık, Mısır’da olduğu gibi bir “ceza” değildir, fakat Göklerin tayin etmiş olduğu bir çeşit “Kader”dir. Hekimler ise birer “*Abzu*”dur, yani, “vücut sıvılarını tanıyan adam”lardır.

Sumerlilerde adâlet¹¹, tek tek ferdî varlıklarda “*Me*” (Tanrı buyruğu) olarak görünür. “*Me*”, “bir şeyi o şey yapan şey”dir, “*tabiat*”tır, “zâtî belirleyen”dir. Akkadlılar “*Me*”ye “*Parsu*” diyecektir. “*Parsu*” sonradan Arapça’da “*Farz*” olacak olan kelimedir. “*Nam*”ise bu “*Me*”ler bütünüdür. Sonradan Hellenlerde, yerine göre, “*Cosmos*”, “*Füzis*”, “*Nomos*”, “*Dikaiosüne*”, “*to ti ên einai*”, “*sumbebekos*” şekillerini alacak olan kavram da işte budur. “Doğru yola uygunluk” ise, Çin’de “*Tao*”, Hind’te “*Rta*”, Lâtinlerde “*Ratis*”, Hellenlerde “*Logos*” adlarıyla görünmüştür. Pithagorasçılar “Doğru yola uygunluk”u, dengeyi, adâleti, tek-çift, kuru-yaş, sıcak-soğuk gibi “zıdların birliği”nde görmekte idiler. Onlara göre uyum, ahenk, harmoni, evrende, toplumda, insanda zıddar arasındaki dengede, uyumda, “Adâlet”te idi.

Galenos’un belirtmiş olduğu gibi, Tıbbın Astronomiye, Astronominin Geometriye, dolayısıyla Tıbbın da Geometriye duymuş olduğu zarurî ihtiyaç fikrinin temelinde, Yunan Tıp okullarından Pithagorasçılarının oluşturmuş olduğu Sicilya Tıp Okulu’nun görüşleri yer alır. Bilindiği üzere, Sicilya Tıp Okulu, Pithagorasçı Alkmeon ile, özellikle, Empedokles’in ontolojilerine dayanır. Hekim ve filozof Alkmeon sağlığı sıcak-soğuk, kuru-yaş, acı-tatlı gibi zıddar arasındaki *dengenin* yani “*adâlet*”in kurulmasına, hastalığı ise bu *dengenin bozulmasına*, yani “*adaletsiz*”liğe bağlamıştır. Hastalık, bu zıddardan birinin tek başına hakimiyetidir. Empedokles ise bu dengeyi, bu “adâlet”i, Toprak, Su, Hava ve Ateş’ten ibaret olan “Dört Unsur”(Anâsır-ı Erbaa) arasında görmüştür. Bunlar, ona göre, Pithagorasçılarının kutsal

¹¹ M. Tosun, “Sumer, Babil, Asurlularda Hukuk”, *Belleten*, cilt 37, 1973, s. 148.

dört hakkında kullandıkları “Herşeyin Kökü”ne uygun olarak, “*Tabiat*’ın Dört Kökü”dür. “*Tabiat*”ın bu “dört kökü” çeşitli oranlarda birleşerek, dengeye gelerek, adâleti sağlayarak, “Dört Hılt”ı (Kan, balgam, kara safra, sarı safra) ve “Dört Mizac”ı (Demevî, Lenfavî, Safravî, Asabi) oluşturur. “Muâlece”nin (İlaç) ve tedavinin temel teorisi, bozulmuş dengeyi sağlamak, “adâlet”i gerçekleştirmektir. Bu “Dört Hılt-Dört Mizac Teorisi”nin zamanımıza kadar hâkim olduğu, psikolojide beden yapısı ve karakter arasındaki münasebet görüşünün temelini oluşturduğu bilinmektedir. Yine bilinmektedir ki “*Tabiat*’ın Dört Kökü”nden (parlayan Zeus, hayat veren Hera, Aideneus-Hades, gözü yaşlı Nestis) her biri, bir düzgün çok yüzlünün, Toprak Küb’ün, Su İkozahedron’un, Hava Heptahedron’un, Ateş ise Tetrahedron’un kendini dışavurmuş şeklidir. Sonradan bunlara “Plâtonik şekiller” denecektir ve bunlara *Aether* şekli olan Dodekahedron eklenecektir.¹²

“*Tabiat*” kavramını İbn-i Sînâ açıklamıştır. Ona göre “*Tab*”, ya “*Tabiat*”ı doğuran eylemdir ya “*tabiat*”tan eylem ve devinmenin çıkışıdır, ya da “Zâtı belirleyen şey”dir. “*Tabiat*” ise, ya “Varlığın Düzeni”dir, ya “Cisimlerde bulunan ve devinmeye, durmaya sebep olan ilke”dir. Hekimlere göre “*Tabiat*” ya “*Mizâc*”tır, “Dört Hılt”ın karışımı ve bileşimidir —ama, Toprak-Su-Hava-Ateş tek tek alındıklarında ortada “*mizâc*” yoktur—, ya da “*tabiat*”, “istek dışı eylemlerin ilkesi olarak iş gören, devinme ve durma ilkesi olan beden gücü”dür. Meselâ İbn Sînâ’ya göre “Bitkisel Ruh” bir “*tabiat*”tır.¹³

Hekim dilinde “*Tabiat*”ın özellikle “*mizâc*” anlamına gelmesi, “*mizâc*”ın ise “hılt”ların belli oranda bir karışımı olması, “hılt”ların dengeli oranda karışımının sağlığı, dengesiz oranda karışımının ise hastalığı göstermesi, Tıbbî, Astronominin *denge* kavramına, Matematiğin ise *oran* ve *uyum* kavramına bağlamıştır. Bu bağlayışı meşru kılan bu ontolojiyi Pithagorasçılar geliştirmişlerdir. Bilindiği gibi, onlara göre varlığın *arkhesi* sayıdır. Sayılar hem varlıkları hem de varlıklar arasındaki ilişkileri gösterirler. Daha doğrusu varlıkların kendileri sayılardan, varlıklar arası ilişki ise sayılar arası oranlardan ibarettir. Mademki Gök cisimleri daimî hareket halindedir, o halde, onlar canlı, ruhlular ve akıllıdır. Gök cisimleri arasında belli “harmonik oranlar” vardır. Onların hareketleri sonunda bir “evren müzi-

¹² M.Türker, *İbnu’ş-Şalâh*’ın, s. 4.

¹³ M.Türker-Küyel, “Beyrûni’nin İbn-i Sînâ’ya Sormuş Olduğu On Soru ve Almış Olduğu Karşılıklar”, *Beyrûni’ye Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974, s. 117.

ği” hasıl olur ki bunu ancak “Tanrısal kulaklar” duyar. Bu açıklama girişimi, varlığı matematik yardımıyla düşünme girişimidir. Bu girişim, bilimsel açıklama biçiminin temelini oluşturmuştur. Pithagorasçıların bütün olup bitenleri, zıdlar arasında dengelerin kurulup bozulmasına bağlamaları, kökü Mezopotamya, Hind, İran, Mısır, hattâ Çin, her neresi olursa olsun, Yunanlılar tarafından kabul görmüştür. Nitekim Anaximandros için de “(varlıklar) *haksızlıklarının* cezasını ödemektedirler.”¹⁴ Ögeden çıkıp ögeye dönüş, zaman içerisinde, “*haksızlıkların* cezasını ödeme” sayılmıştır. *Denge*’den ayrılanlar, bir “devir” ile tekrar dengeye getirilmektedirler. Hattâ insan bedeni (mikrokosmos) ile evren bedeni (makrokosmos) arasında bir paralelliğe inanılmaktadır. Anaximandros insan bedeni ile kosmos bedenini karşılaştırmaktan geri durmamıştır.¹⁵ “Eski bir İonia’lı kosmogonisinden bize intikal eden bir fragmente göre, “Kosmos”un ortasındaki yeryüzünün taşları insanın kemiklerine, toprak etlerine, yaşlığı ve beyini, ilik ve tohumuna, akarsuları damarlarına ve kana, bataklıkları idrar torbasına, oturağına, havası soluğuna, toprağın sıcaklığı damarlardaki sıcaklığa, Güneş’in sıcaklığı deri altı sıcaklığına, Ay diyafragmaya, Kosmos’un kendisi ise deriye tekabül eder. Yıldızlar, Güneş, Ay, Dünya atmosferi, yaşlık ve toprak Kosmos’u oluşturur.

İnsan bedeni ile evren bedeni arasında paralellik bulunduğu fikrini yine bir Pithagorasçı olan ve bu yönü yaşlılığında iyice belirginleşen Platon da geliştirmiştir. O, bu paralelliğe, açık açık, toplumsal sınıfları, devleti ve ruh katmanlarını, erdem çeşitlerini de eklemiştir. Platon yaşlılık eserlerinden *Nomoi*’da (Yasalar, Kanunlar) devletin kendisinin Kosmos’u yansıttığını ileri sürmüştür, toplumsal sınıfla, insan ruhu, erdemler ve Kosmos’un paralel olduğunu söylemiş, insan bedeni ile devlet bedeni, devlet bedeni ile Kosmos bedeni arasındaki paralelliği vurgulamıştır. Adâlet’e objektif bir temel aramıştır. Denge, uyum, adâlet “convention” ile değil, Kosmoloji ile Astronomi ile temellendirilmiştir. Bu zihniyet, Homeros’un destanlarında terennüm edilen “Zeus’un terazisi” ve “Zeus’un kızı Dike” ile ahenk halindedir; Hesiodos’un Adâlet’i terennümlerine aykırı değildir. Denge, uyum, adâlet kavramı Astronominin incelediği Kosmos ile Tıbbın incelediği insan bedeni arasındaki paralelliğe temel vermekle kalmamış, Ahlâk’ta erdemin temelini de oluşturmuştur. Elimizde Yedi Bilge’den buna şahadet eden parçalar bulunmaktadır. Kleobulos der ki: “Ölçü en iyi

¹⁴ Kransz, *Antik Felsefe*, s.25.

¹⁵ Aynı yer, s.26.

şey. Hazza hükmetmeli”; Solon der ki: “Aşırı olma. Keder veren hazdan kaçın”; Thales der ki: “Ölçülü ol. Kötü yoldan zengin olma”; Pittakos der ki: “Kazanç doymak bilmez”; Periandros der ki: “Kazanç çirkin bir şey”. Sonra, bu fikirler Hippokrates andında kısmen yansıyarak, insan sevgisi ve saygısı olarak görünecektir. Çünkü Sumerliden, gelen, ama, kaynağının artık telâffuz edilmesine gerek duyulmayan “Genesis” fikri bütün Orta Doğu’yu etkilemiş bulunuyordu: İnsan Tanrıların yaratığı olmakla, veya salt insan olmakla, saygı değer, sevgi değer olmalıydı. Bu fikirler, kısmen, Sokrates ve Kynikler yoluyla Stoalılara mal olacak, tâ Galenos’un Deontolojisine, Tıbda Ahlâk teorisine kadar sokulacaktır. Temel Kosmos-Logos uygunluğu idi. Logos hem akıl, hem ahlâk teorisini içeriyordu.

Tıb ile Astronomi arasındaki münasebeti ve Gök’ün yeryüzünü etkilemekte olduğunu, İbn Sînâ da vurgulamıştır. İbn Sînâ’ya göre Astronomi denince üç konu hatıra gelir: 1.Gök cisimlerinin hareketlerinin incelenmesi. Bu, *Almajest*’in incelenmesi demektir. 2.Ziclerin ve astronomik cetvellerin incelenmesi. Bu konunun incelenmesi pek sağlam değildir. Çünkü hesaplar yaklaşık, rakamlar ise yuvarlaktır. 3.Astroloji. Bu dal, insanın geleceğini yıldızlara bakarak söylemekten ibarettir; astrolojinin hiç bir bilimsel temeli yoktur. Astronominin birinci kısmı Tıbbın Anatomi kısmına benzer.

Anatomide insan vücudunun yapısı, organları, araç organları, sıvılar, sıvıların imtizaçları incelenir. Anatomi *doğa yasaları*’nın bilimidir. Astronomi’deki Zicler ve cetveller, Tıbdaki ilâçlar ve tedavi konusunun paralelidir. Tıbbın bu dalı “misâl” (analoji)’e dayanır. Burada hekimin uzluk derecesi işe karıştığı için, bu konuda hata yapılır. Nitekim cetvellerde de hata yapılmakta idi. Astroloji ise şarlatan pratisyenlerin faaliyet alanına benzer. Tıb Astroloji ile değil, Astronomi ile paraleldir. Çünkü Astrolojinin hiçbir bilimsel temeli yoktur.¹⁶

Astronomi ile Tıbbın Anatomi kısmı arasındaki paralellige, Makrokosmos ile Mikrokosmos arasındaki mütekalibiyete, Kâtip Çelebi de *“İlhâm ul-Mukaddes fî Fevzi’l-Akdes”* adlı eserinde işaret etmiştir. Astronomi ile devlet ve erdemler arasındaki paralelligi kabul eden Stoa okulundan hükümdar Marcus Aurelius’un *“Tefekkürât”* çevirisi, içinde tarihçi Hammer’in Timur’un vezirlerinden biri için Farsça’ya çevrilmiş olan Pithago-

¹⁶ Aydın Sayılı, “İbn-i Sînâ’da Astronomi ve Astroloji”, *Ibn Sînâ Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 179.

rasçı İhvân-ı Safâ *Resâil*'inden bahsettiği bir mektubuyla, Sultan II.Mahmud'a sunulmuştur.¹⁷

Osmanlılarda, gerek çocukların, gerekse erişkinlerin hastalıklarının müzikle tedavisinde, gerekse çocukların, özellikle hükümdar çocuklarının, müzikle, edebiyatla eğitilmesinde, temelde o aynı denge, uyum ve adâlet kavramının bulunduğu anlaşılmaktadır. Kanûnî'nin hekimlerinden Mûsâ b.Hârûn, müziğin, şehzadelerin eğitiminde oynamış olduğu rolü, şöyle dile getirmektedir: "Zirakim (muzika) mizaçları itidale getirüp islâh eder idi. (Şehzadeler) büyüdükçe   adl ve istikamet üzere olurlardı, (bu da) âlemin *nizamına* ve *islâhına* sebep olur idi."¹⁸ Tokatlı Mustafa Efendinin öğrencisi Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi "rast, ırak, ısfahan, ziref-kend, rehavî, buzurg, zengûle, hicaz, buselik, uşşak, hüseyinî, nevaî" makamlarının hangi tür çocuk hastalıklarına iyi geldiğini bildirmektedir.¹⁹ Dâvud Peygamberin hükümdar Saül'ü ruhsal depresyondan kurtarmak için "mezâmîr" okuduğu, "mizmâr" çaldığı nakledilmiştir.

"Çiçeklikte sandvaç öter miñg ünün
"Okır şuri   ibri tünün hem künün (*Kutadgu Bilig*, 78)

... ..

"Sükiç koptı örlep kalıkka ağıp
"Ünün sumlıdı şuri   ibri okup (*K.B.* 5677)

Râzi, Fârâbî ve İbn-i Sînâ'nın müzikle tedavi taraftarı olduklarını, Yıldırım, Fâtih ve Bayezid Darüşşifâlarında müzikle tedavinin yeri olduğunu da biliyoruz. Yavuz ve Kanûnî edîb, III. Selim müzisyen idi. Bir yandan Yavuz Sultan Selim.

"*Nizâm-ı âlem* için gelmişti cihâna"

... ..

veya

"Hakk'tan *nizâm-ı âlem*'i temine er gelür

diye tasvir edilirken, bir yandan Nedîm,

¹⁷ Mübahat Türker-Küyel, "İbn Sînâ'da al- Akl al-Fa al'in Kökleri", *İbn Sînâ Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 631.

¹⁸ A.Terzioğlu, *Moses Hammons Kompendium der Zahnheilkunde aus dem Aufhang des 16. Jahrhunderts*, München 1977, s. 20-21; Krş., Terzioğlu, "İbn-i Sînâ ve Türk Çocuk Psikiyatrisi", *İbn Sînâ Armağanı*, s. 263.

¹⁹ Aynı yer, s.267.

“Şer‘a uymaz n’idelüm nâle vü zâr eyler ise
 “Gerçi *Kanûn*’a uyar zemzeme-i mûsîkar

diyerek bir telife varmak istemiştir. Ama Nâbi’nin tavrı çok kesindir.
 Çünkü,

“Ad’dür asl-ı *nizâm-ı âlem*
 “Adlsüz saltanat olmaz muhkem.

... ..
 “Şer‘süz olmağ ile zabt-i umûr
 “İhtilâlât-ı umûr itdi zuhûr.
 “Masraf artub azalınca irâd
 “*Nazm-ı âlem* bulur elbette fesâd.

Tanzimat Fermanı’m 1839’da Gülhane’de okuyan Mustafa Reşid Paşayı,
Hâvî’yi, *Melîkî*’yi, hattâ *Kulliyât*’ı değil de *Kanûn*’u zikrederek,

“Mülke vaz ettiği *Kanûn*’u göreydi
 “Bû Alî eyler idi kesb-i *Şifâ*-i îkan

diyerek İbn-i Sînâ’dan üstün tutan Şinâsî, her nedense, sonradan

“Ne belâlar getirdi bâşıma fîkr-i *nâmûs*
 “Kırılır gâhice şem’in alevinden fânûs

diyecektir.

Galenos’un eseri başta olmak üzere, bütün bunlar, her biri kendi açısındandır Hikmet’in o tâ en baştaki tarifine birer dönüşür.

Tanrının Adıyla Başlıyorum

GALENOS'UN "ERDEMLİ BİR HEKİMİN FİLOZOF OLMASI GEREKİR" (adlı Kitabı)

(Huneyn b. İshak Çevirisi)

Galenos dedi ki: Mahfellerde başarı kazanmaya can atan, ama, yapmaları gereken ve bu suretle netice alacakları şeylerin hiçbirini yapmayan bir çok yarışmacının başına gelmiş olan şey, hekimlerin çoğunun da başına geliyor. Öyle ki bu hekimler, bir yandan, Hippokrates'i övüp duruyorlar, onu bütün öteki hekimlerden üstün tutuyorlar, öte yandan ise, her konuda gereğinden başka ne varsa yapıp, kendilerini ona bakarak, anlayışa daha üstün tutuyorlar. Şöyle ki: Hippokrates, "Astronomi Sanatı'nın Tıp Sanatı'na olan katkısı azımsanacak gibi değildir. Astronomi Sanatı'ndan önce gelen sanatın, yani, Geometri Sanatı'nın ise Tıp Sanatı'na olan katkısındaki zarûret apaçık ortadadır" dediği halde, bu hekimler, bu iki sanattan ne birine ne de ötekisine gerekli önemi vermiyorlar, hattâ, bu ikisi hakkında bir şeyler bilen kişiyi de kınayıp duruyorlar.

Yine, Hippokrates, bedeninin *tabiatının* ne olduğunu çok iyi bir şekilde bilmeyi emretmiştir. Onun kanaatine göre, Tıp Sanatı'nda, her sözün başı, bedeninin *tabiatı* hakkında bilgidir. Oysa, bu hekimler, hem bu konuda her bir organın cevheri hakkında bilgi edinmekten, bu bilgiden çıkarılacak neticelerden, organların yaratılışından, büyüklüklerinden, yerlerinin birbirleriyle olan karşılıklı ilişkisinden haberdar olmaktan geri durmazlar, hem de, organların yerlerini öğrenmekten uzak dururlar.

Hippokrates der ki: "Arazları (*Symptome*) cinslerine ve nevilerine ayırmayı bilmeyen hekimlerin başına, arazların giderilmesinde, tedavide tutulacak yolu bulmakta yanılıya düşmek gibi bir olay gelir." Hippokrates, bu sözleriyle, bizim, Mantık Sanatı'nda tecrübe ve bilgi sahibi olmamız gerektiğine işaret etmek istemiştir. Ama, şu bizim zamanımızın hekimleri, Mantık Sanatı'nda tecrübe ve bilgi sahibi olmaktan o kadar uzak bulunmaktadırlar ki bu sanatta tecrübe ve bilgi sahibi olan kişiyi, sanki, o kişi, faydasız bir şeyde tecrübe ve bilgisi olan bir kişi imiş gibi, yererler.

Bunun gibi, yine Hippokrates der ki: "Bizim, hastada şimdi ortaya çıkan, geçmişte ortaya çıkmış ve gelecekte ortaya çıkacak olan arazları göz önünde bulundurmak ve bilmek hususunda pek çok çaba sarfetmemiz ge-

rekir.” Ama, bu hekimlerin, sanatın bu kısmında da, ilgileri o derecededir ki, onlar kendilerini bu konuya veren, terleme ile kanama ön gören kişiyi hilekâr ve icat çıkaran bir kişi olarak isimlendirirler. O halde, bu hekimlerin, kendilerinininkilerinden başka bir tahminde bulunanları kabul etmemeleri ne kadar da uygun düşer; ve, bu hekimlerin, hastalıktan hasıl olacak neticeyi göz önüne alarak bir gıda kararlaştırmaktan uzak bulunmaları ne kadar da uygun olur. Oysa, Hippokrates’in, diyetle tutmamızı emrettiği yol budur. O halde, acaba, ortada, Hippokrates’e benzeyen ne kalıyor geriye? Onların ibâreyi anlamaktaki ehliyetle bile benzeyen bir tarafları yoktur. Çünkü, Hippokrates, doğru ve düzgün konuşuyor. Ama, bunların hali onunkiyle zıt düşmektedir. Çünkü, biz, onların çoğunun iki yerdeki tek isimde bile, tasavvuru imkânsız şekilde, yanlış yaptıklarını görüyoruz. Öyle görüyorum ki, onların Hippokrates’e olan hayranlıklarının hangi sebepten ileri geldiğini sormamız gerekiyor. Çünkü, onlar, bunun kitaplarını okumuyorlar. Okusalar bile, okuduklarını anlamıyorlar. Anlasalar bile, bilgisini edinip, tecrübe kazanıp, zihinlerine nakşetmiyorlar.

Ben diyorum ki: İnsanların beğenip te, haklarında doğru bilgiye ulaşmak istedikleri şeylerin hepsinde başarıları, ancak, bir irade ve bir kuvvet yoluyla olur. Eğer, bir kimsede, bu ikisinden birisi yoksa, o kimse, zarurî olarak, amacına ulaşmaktan yoksun kalır. Amaçlarına ulaşamayan güreşçileri görmüyormusun? Onlar, ya, bedenlerinin doğası elverişli olmadığı için, ya da, amaçları doğrultusunda tecrübe kazanmayıp, az çaba sarfettikleri için amaçlarına varamıyorlar. Ama, yaratılışı elverişli olan ve hiçbir çabayı esirgemeyen kimsenin başına, yarışlarda kazananların hak etmiş oldukları taçların çoğunun konulmasına hiçbir engel kalmaz. Bu hekimlerin bunun her ikisinden de yoksun olmaktan dolayı —Çünkü, onlarda, ya, alışılmış miktarda ne bir kuvvet ne de bir irade bulunmamaktadır, ya da, bunlardan birisi varsa, ötekisi yoktur—, bu sanatta hazâkatten yoksul olduklarını görmüyor musun? “Hiçbir kimsede bu sanatı kabul etmeye yetecek derecede, bir nefis kudreti —Tanrının, rahmetinden takdir ettiği kadıyla— yoktur” sözü, sanmam ki, doğru olsun. Çünkü, âlem, gerek bizim zamanımızda, gerekse o vakitte, bir tek halde bulunmaktaydı. Vakitlerdeki nizam da, Güneş’in dolanımları da değişmemiştir. Gerek Sâbit Yıldızlar, gerekse, Gezegenler içinden diğer bir yıldızda onu değiştirecek, bu yüzden de zamanımızın insanların kötü şekilde idaresine sebep olacak bir olay da cereyan etmiş değildir. Onların zenginliğin erdemden daha üstün olduğu gibi bir kanaat sahibi olmaları ise, faydalanılanı üstün görmek üze-

re, onların aralarında, sanatta Feidias'ın, resimde Apolles'un maharetine, Tıb'da Hippokrates'in hazâkatine sahip bir kimsenin bulunmamasından ileri gelir. Eskilerin, uzun zamandanberi, şu elimizin altında bulunan sanatlardan bize bırakmış olduğu şeyler erdemdir; onlar kolay şeyler değildirlerdir. Hippokrates'in uzun zamanda ortaya koymuş olduğu şeyleri bizim kısa zamanda bilmemiz zor olmamıştır. Biz, ömrümüzün arta kalan kısmında, bu sanatta geri kalan bilgileri ortaya çıkardık. Ancak, öğrenenin bunlara erişmek için çaba göstermesi bir türlü mümkün olamamaktadır. Çünkü, öğrenen, "Zenginlik erdemden üstündür" ve "Sanatlar, insanlığın faydasına değildir, mal kazanmak içindir" fikrini ilke olarak kabul etmektedir. Bu sanatta amaca ulaşmak bakımından, bizden farklı düşünen öteki insanlar, bunu mesele yapmıyorlar. O bakımdan da, bu sanatta, hiçbir kimsenin maharet kazanıp ehil olması mümkün olmuyor. Büyüklük ve şeref ile zenginlik istemi önünde hal böyle olunca, insan birinden birine eğilim gösterince, ötekisinden vaz geçmek zorunda kalıyor. Bak bakalım şimdi, şu bizim zamanımızda, mal kazanmak konusunda, yalnız beden gereksinimlerini karşılamakta zarûri olanı yeter miktarda elde etmekle yetinecek, "tabîi zenginlik" in tanımı olan "insanın, artık, yemek, içmek, giyinmek gibi ihtiyaçları olmaması ile fiilen ölmesi" sözü ile yetinmeyecek, bir kişiyi bulduğumuzu söylemek, bizim için, hiç mümkün oluyor mu? Eğer, biz, ortada, durumu böyle olan bir kimseyi bulursak, o kimse, kendiliğinden, artık, hükümdarın ayağına gitmez olur, tıpkı Hippokrates'in yapmış olduğu gibi. Çünkü, o, Fars hükümdarı Ardeşir'in dâvetine karşılık, onu görmeye gitmemiştir. Ama, Hippokrates, hükümdar Perdikkos'u, kendi sanatına ihtiyaç duyup, kendi yerine daha ehliyetli birini koyamadığı zaman, hastalığının zararlarından kurtarmıştır. Hippokrates, Kranon ve Tasso şehrindeki veya öteki birçok —isterse küçük olsun— şehirlerdeki fakirleri, çağırıldığında, tedavi etmiştir. Popolos şehri halkına ise öteki öğrencilerini göndermiştir. Beldelerin doğası hakkında bir kitap yazmak zaruretini hissettiğinde, kıyâs yoluyla bildiklerini tecrübe ile sağlamak için, bütün Yunan şehirlerini, kendisi bizzat birer birer dolaşmıştır. Bu sırada, beldeler içerisinde, şüphesiz, güneye bakanı ile kuzeye bakanını, doğuda olanı ile batıda olanını incelemiştir. Çukurda kalanı ile yüksekte olanı incelemiştir. Halkı kanallardan gelen, kaynaklardan çıkan, yağmurdan, göllerden ve ırmaklardan gelen suları kullanan şehirleri incelemiştir. Halkı kudretten soğuk, kudretten sıcak olan veya içinde boraks veya şap kuvveti veya benzer şeylerin hakim olduğu suları kullananları, şehrin, büyük bir akarsuyun veya bir gölün veya bir dağın veya bir denizin kenarında olup olmadığını bilmeyi veya anladığımız diğer şeyleri anlamayı ihmal etmemiştir. O hal-

de, durumun böyle olmasını isteyen bir kimsenin, sadece, zenginliği küçük görmekle kalmayıp, o kimsenin, sükûneti aramakta büyük bir hırs ve istek göstermesi de gerekir. O halde, içkiyi, tıka basa doygunluğu veya kadına düşkünlüğü, kısacası, zevk ü safâ da olmayı tercih eden birinin sükûneti araması mümkün değildir. Biz, öyle sanıyoruz ki, erdemli bir hekimin de, doğru ve düzgün olan yolu seçen biri olması gerekir. Onun, Mantık Sanatı'nda maharet ve tecrübe sahibi olması gerekir.

Tâ ki, böylece, bütün hastalıkların kaç nevi ve kaç cins olduğunu bilsin, bunların herbirinin tedavisinde istidlâllerin nasıl yapılması gerektiğini anlasın. Yine, aynen bu sanatla, bedenin *tabiatı*, yani, "Birinci Öğeler"den oluşmuş beden *tabiatı* da öğrenilir. Her şey, işte bu öğelerin imtizacından teşekkül etmiştir. Yine bu sanatla, duyuşsal olan "İkinci Öğeler"den oluşmuş olan beden *tabiatı* da öğrenilir. Bunlara "Cüzleri birbirine benzeyen organlar" (*Homoomer*) denir. Yine bu sanatla, o "İkinci"lere tâbi olan "Üçüncü *tabiat*" da öğrenilir; ve, bunun âlet organlardan ibaret olduğu görülür. Bütün bu zikrettiklerimizin herbirinin ne olduğuna ve ne iş gördüğüne bakarak, canlının bedenine sağladığı yarar anlaşılır. Burada da insanın kıyâs yapmaksızın sadece teslim etmek yerine, burhân ikame ederek tasdik etmeye ihtiyacı vardır. Oysa, *burhân* Mantık Sanatı'yla yapılır. O halde, Hippokrates'in yoluna girdikten sonra, hazâkate yol aradıktan sonra, beden *tabiatını*, hastalıkların sınıflarını ve onları tedavi etmek için nasıl istidlâller yapılacağını bilmekte, kendine, Mantık Sanatı'nı zorladıktan sonra, bu konularda tecrübe ve maharet sağlayan sükûneti aradıktan sonra, mal kazanmayı küçümsedikten sonra, hekimin filozof olması için gerekli şeylerden geriye ne kalmaktadır? Nefsin, felsefenin bütün cüzlerini kapsayan ve bu suretle Mantık, Tabiiyyât ve Ahlâk cüzlerini kendisine temine engel olan şeyden uzak durması gerekir. Bu cihet, nefis, mal kazanmayı küçümsediğinde, telef edilip, *adâlet*'e (denge) aykırı bir iş yapmaktan uzak tutulduğunda, açıktır. Çünkü, insanlar *adâlet*ten (denge) ayıran şeylerin hepsini yapmaktan, ancak, malı tercihten uzaklaştırdıklarında, lezzete sırt döndüklerinde, kurtulurlar. Tıpkı bunun gibi, onların öteki erdemlere sahip olması da gerekir. Bu erdemler birbirlerine bağlıdırlar.

Bir kimse için, erdemler arasından yalnız bir erdeme sahip olup ta öteki geri kalan erdemlere sahip olmamak mümkün değildir. Çünkü, bütün erdemler, sanki, aynı bir doğru çizgi üzerinde toplanmış gibidirler. Eğer, hekimlerin Tıb tahsil etmek için, ilkin, zarurî olarak, felsefe öğrenmeleri, sonra da tecrübe ve maharet kazanmaları gerekiyorsa, o zaman, hekim olan bir kimsenin, hiç şüphesiz olarak, filozof olması da gerektiği

açığa çıkar. Ben, artık herhangi bir kimsenin hekimlerin sanatlarını gerektiği gibi icra etmek için felsefeye muhtaç oldukları konusunda burhân getirmeye ihtiyaç var mıdır, bilmiyorum. Çünkü, bir çok kez açıkça görülmüştür ki, hekimler arasında, servet düşkün olanlar gerçek birer hekim değildirlen, yalandan hekimdirler. Onlar, Tıb Sanatı'nı, takdir edilen (hududun) dışında kullanırlar. Bütün bunlardan sonra, sen, halâ, kelimeler üzerinde didişip, saçmalayıp, boşuna tartışarak, diyecekmisin ki: "Hekim, nefesine hakim olmalıdır, aff olmalıdır, maldan beri durmalıdır, *âdil* olmalıdır, ama, filozof olmamalıdır", "Hekim, bedenini tabiatını bilir, organların gördüğü işleri bilir, tedavi için istidlâller yapar, ama, Mantık Sanatı'nda bir maharet sahibi olmaya ihtiyacı yoktur"? Meselenin özünü kabul ettikten sonra, kendine hâkim olamayıp, halâ, isimler üzerinde didişmekten vaz geçmeyecek misin? Bence, senin için çıkar yol, eğer, halâ, karşı koyuyorsan, şu anda, artık, aklını başına almaktır; saksâğınların ve kargaların yaptıkları gibi, boş seslerle tartışmamaktır; gayretini nefis-ül-eşya'ya, oldukları şekil üzere, vermeye yönelip, onları gerçek halleriyle bilmektir. Artık, senin, "Mahir dokumacı veya iyi kunduracıdan her biri, ancak kendi sanatında tecrübe sahibi olmak suretiyle işinin erbabı olur, ama, bir kimsenin aynı zamanda, hem *âdil*, hem burhânda mahir, hem tabiatın ne olduğunu bilen bir kişi olması, ama, hem de uygulama yapmaması ve kendisini tecrübeye vermemesi mümkündür" gibi bir söz söylemen mümkün değildir. Bu söz, sıkılması olmayan bir kimsenin sözüdür. Öteki söz ise, eşyanın *tabiatı* hakkında konuşmayan, ama, isimlerde nizâ eden kimsenin sözüdür. Eğer, Hippokrates'in sözünü, gerçekten benimsiyorsak, bizim, ilkin, felsefeyi kullanmamız (ondan yararlanmamız) gerekir. Eğer bunu yaparsak, o zaman, bizim, Hippokrates'e benzer kişiler olmamıza bir engel kalmaz. Bilakis, onun, kitaplarında beyan ettiği şeylerin hepsini, gerektiği gibi bilir de bize düşeni kendimiz çıkarırsak, işte, o zaman, ondan daha ileriye gitmiş oluruz.

Galenos'un "*Erdemli Hekimin Filozof Olması Gerekli*"liği konusundaki makalesi sona erdi.

Bunu Hâlid b.Abî'r-Rabi' el-Endülüsi'nin kendisi 457 yılının Rebi' ul-Âhır'ında yazdı. Hamd, tam bir kudret ve tam bir nimet sahibi Olanadır. Resûl Muhammed'i ve onun temiz ailesini O'nunla selâmlarız.

Kendisinden bu nüshanın çekildiği asıl ile karşılaştırıldı. Hamd Tanrı'yadır. Resûlü Muhammedi ve ailesini O'nunla selâmlarız.

بسم الله الرحمن الرحيم
استعنت بالله تعالى

كتاب جالينوس في أنه يجب أن يكون الطبيب الفاضل فيلسوفاً
إخراج حنين بن إسحق

قال : إنه قد يعرض لكثير من الأطباء مثل الذى عرض لكثير من المصارعين الذين
يجبون أن ينسبوا إلى الظفر في الخافل - وهم لا يفعلون شيئاً من الأشياء التى ينبغى أن يفعلوها
حتى يصلوا بها إلى ذلك - وذلك إنهم يمدحون بقراط و يقدمونه على جميع الأطباء - وهم
بكلّ شيء أولى منهم بالنسبة به - وذلك أن بقراط يقول : « إن منفعة صناعة النجوم في
صناعة الطب ليست باليسيرة . وبيّن أن صناعة المتقدمة لهذه صناعة أعنى صناعة الهندسة
ينفع ضرورة فيها » فأمّا هؤلاء الأطباء فلم يقتصر على أنهم لم يتعاطوا شيئاً من هاتين
الصناعتين حتى ذموا من علم سدا فيهما شيء

وبقراط يأمر أن يتعرف طبيعة البدن معرفة باستقصاء . ويزعم أنها ابتداء لجميع القول
في صناعة الطب . فأمّا هاولاً فقد بلغ من حرصهم على هذا المهّم لم يقتصر على ترك معرفة
جوهر كلّ واحد من الأعضاء واستنباط ما استنبط منها و خلقتها و عظمها واشتراط وضعها
بعض إلى بعض لكن قد تركوا مع ذلك معرفة مواضعها أيضاً .

وقد قال بقراط إنّه قد يعرض للأطباء أن يخطوا 81a/80b في اغراض العلاج من انهم
لا يفهمون تقسيم الأمراض بأنواعها وأجناسها . فأشار بهذا إلى أنه ينبغى لنا أن نتدرّب
في صناعة المنطق . فأمّا أطباء من أهل زماننا هذا فأنّه بلغ من بعدهم من التدرّب فيها انهم
يثلبون من تدرّب فيها كأنه يتدرّب فيما لا منفعة فيه .

فكذلك قال بقراط إنّه ينبغى أن يكون لنا عناية كثيرة في أن نتقدّم فنعلم ما الأعراض
الحاضرة في العليل وما يقدم منها وما سيحدث . فاما هؤلاء الأطباء فإنّه بلغ من حرصهم
على هذا الجزء أيضاً من الصناعة إنهم يسمون من يتقدم فينذر بعرق أو برعاف خداعاً صاحب
بدع فكّم بالحرى لا يقبل هؤلاء من غيرهم إذا تقدّم فانذر وكم بالحرى يكون بعدهم عن
تقرير الغذاء بحسب المنتهى الذى سيكون في المرض . فإن هذا هو السبيل التى أمرنا بقراط
أن نسلكها في تقرير العزا . فإى شيء الذى بقى هؤلاء مما يشبهون فيه ببقراط ؟ فما شبهوه

ولا في حذاقة بالعبارة . وذلك إنه يعبر عبارة صحيحة مستوية . وهو لا يبلغ من مضادة حالهم لحاله في هذا . إنا نرى أكثرهم يخطون في الإسم الواحد في موضعين . وذلك ما لا يسهل توهمه توهما . فرأيت أنه من الواجب أن نطلب العلة أى علة هي التي تسببها على عجب جميعهم بقراط : لا يقرؤون كتبه أو إن قرأوها لا يفهمون ما يقرؤونه . و إن فهموه لا يتدربون في معرفته حتى يثبت 81b/81a و يتقرر علمه في أنفسهم

و إنا أخذ (أقول) إن جميع الأشياء التي يحسنها الناس ويصلون إلى صواب معرفتها أنها يكون ظفرهم بها بالإرادة والقوة . وانه من عدم أحد حذين فبحسب ذلك يقصر ضرورة عن بلوغ غرضه . أفلاترى الصارعين يعدون من غرضهم إما لأن طبيعة أبدانهم غير متهيئة للصراع وإما لقلّة عنايتهم بالتدرب في غرضهم . فإما من كانت طبيعته مستعدة وكان تدرّبه لا يدم منه شيء . فليس يمنع من أن يصير على رأسه أكثر الأكلة التي يستحقها الغالبون في المناضلة . أفترى هؤلاء الأطباء أنها عدموا التدرب في هذه الصناعة ليعدهم من هذين جميعا إذ لم يكن فيهم من القوة و الإرادة مقدار يعتدبه أو انه كان فيهم احدهما وعدموا الآخر والقول بأنه ليس أحد يكون فيه من قوة النفس مقدار كافي في قبول هذه الصناعة على ما جعلها الله عليه من الرحمة لا أظنه قول صحيح . إذ كان العالم في وقتنا هذا وفي ذلك الوقت على حال واحدة ونظام الأوقات ودور الشمس غير متغيرة ولم يحدث في كوكب آخر من الكواكب المتحيرة أو الثابتة حادث غيره . وجب بسبب سوء التدبير الذي تتدرب به أهل زماننا . و ظنهم أن الغناء أشرف من الفضيلة ألا يوجد فيهم أحد على حذاقة فيدياس في الصناعة أو على حذاقة ابالوس في التصوير أو على حذاقة بقراط في الطب على أن فضل ما يستفيده . ما بقاينا بعد 82a/81b القدماء من الصناعات التي وضعوها بتداولنا إياها زمانا كثيرا فضل ليس باليسير وذلك إنه قد يسهل علينا أن نعلم في سنين يسيرة ما وضعه بقراط في زمان كثيرة ونستخرج في باقي عمرنا معرفة ما كان بقي عليه من الصناعة . إلا أنه ليس يمكن المتعلم - إذ هو وضع أن الغناء أشرف من الفضيلة وأن الصناعات لم يوضع لمنفعة الناس لكن لإكتساب الأموال - أن يبلغ إلى عنايتها . لأنه قد يستغنى قوم آخر كثير غيرنا من قبل أن نبلغ نحن غايتها . فليس يمكن إذا أحد أن يتدرب في هذه الصناعة إذ كانت بهذه الحال من العظم والشرف مع طلب الغناء لكن قد يضطر متى مال إلى أحدهما ميلا أكثر أن يستوفى بالآخر . فليظنرا يمكنك أن تقول إنتاجد واحدا من أهل زماننا هذا قد بلغ من قنوعه في إكتساب الأموال أن اقتصر على مقدار ما يجب منه الشيء الذي يضطر إليه في إقامة ما يحتاج إليه لبدنه فقط . ولا يقتصر على القول بأن حدّ الغنى الطبيعي هو ما يبلغ الإنسان إلى أن لا يجوع ولا يطش ولا يعرى لكن بينه فعلا . و إن وجدنا احدا حاله هذه الحال .

فإنه يذهب بنفسه عن الملوك كمثل الذى عمل بقراط فإنه لم يجب أردشر ملك الفرس إلى أن يراه البتة و أما باردقيس الملك فإنه عالج من أمراض مرضها عند ما احتاج إلى صناعته ولم يره أهلا لان يقيم معه دهره كله . وعالج المساكين الذين كانوا في مدينة قرانون وتاسو أوفى مدن آخر كثيرة 82b/82a و إن صغرت وحلف لأهل مدينة بوبولوس سائر تلاميذته ودار هو نفسه جميع مدن اليونانين لأنه لما رأى انه يجب أن يضع في طبيعة البلدان كتاباً لكيما يمتحن ما علمه من القياس بالتجربة احتاج لا محالة أن يعاين ماكان من المدن مائلاً إلى الجنوب أو إلى الشمال و التى ياخذ المشرق و التى ياخذ المغرب وأن يعاين ماكان منها في وادى وماكان منها في موضع على و ماكان أهلها يستعملون المياه التى يساق إليها في القنى أو المياه التى ينبع من أعين فيها أو مياه الأمطار أو مياه البحيرات أو مياه الأنهار وإلا يفعل ماكان أهلها يستعملون المياه الباردة جداً أو الحارة جداً أو ما يغلب عليه قوة البورق أو قوة الشب أو غير ذلك مما أشبهه وأن يعرف المدينة المجاورة لنهر كبير أو لبحيرة أو لجلبل أولبحر وأن يفهم سائر جميع الأشياء التى فهمنها فليس إذا يضطر من أراد أن يكون حاله هذه الحال ألى أن يستحق بالغناء فقط لكن ينبغي أن يكون في غاية الحرص والايثار للنصب على الخفض . وليس يمكن أن يكون أحد مؤثر النصب على الخفض إذا كان مؤثراً للسكر أو للشب أو قد وهب نفسه للجماع أو يكون بالجملة عند الفرجه . ونظته فقد وجب إذا أن الطبيب الفاضل هو المؤثر لسبيل الحق والاستقامة وينبغي له أيضاً أن يكون قد تدرّب في صناعة المنطق حتى عرف كم الأمراض كلّها 83a/82b في أنواعها وأجناسها وكيف ينبغي أن يستخرج من كلّ واحد منها الاستدلال على العلاج . وهذه الصناعة بعينها يتعرف نفس طبيعة البدن أعنى الطبيعة التى هى من الأسطقسات الأولى التى ممزج الكل منها . الكل من تلك والطبيعة التى من الأسطقسات الثوانى المحسوسة التى يسما أعضاء متشابهة الأجزاء والطبيعة الثالثة التابعة لهاير التى هى من الأعضاء الآلية ويعرف المنفعة أيضاً التى ينالها بدن الحى من كلّ واحد من هذه التى ذكرنا ماهى و مافعل كل واحد منها إذ كان هذا أيضاً يحتاج في التصديق بهما إلى الأيكون بالتسليم من غير تقييس لكن باقامة البرهان . والبرهان أنها يكون بصناعة المنطق . فأى شئبقى على الطبيب مما يقتضى به على أن يكون فيلسوفاً إذا كان يحتذى حدى بقراط ويتقبل في الخذاقة طريقة إذا كان يوجب على نفسه كيما يعرف طبيعة البدن وأصناف الأمراض والاستدلال على العلاج بها أن يرتاض في علم المنطق وكيما يؤثر النصب على الخفض يصير علل التدرّب في هذه الأشياء أن يستحق بالأموال ويلزم طلق النفس ما يعصره شئ عن أن يكون قد استوعب جميع أجزاء الفلسفة حتى يكون قد حصل له الجزء المنطقى منها والجزء الطبيعى

و الجزء المصلح للأحلاق . وذلك إته لا يخاف عليه إذا هو استحف بالأموال وأخذ نفسه بطلبها أن يفعل فعلاً مخالفاً للعدل . وذلك لأن 83b/83a الناس إنما يعدمون على جميع ما يفعلونه مما يغادر العدل باختلاع ايثار الأموال و باختراع اللذة لهم . وكذلك يجب ضرورة أن يكون معه سائر الفضائل وذلك أيها كلها يتبع بعضها بعضاً ولا يمكن أحد أن يستفيد فضيلة واحدة من الفضائل ولا يتبعها سائر الفضائل الباقية ضرورة . لأنها كلها كأنها منظومة في خيط واحد فإن كانت حاجة الأطباء إلى الفلسفة ضرورة في تعلمهم الطب أولاً ثم في تدرّبهم من بعد فقد بان أن من كان طبيياً فهو لا محالة فيلسوف فإني لست أدري إته يحتاج أحد إلى إقامة البرهان له على أن الأطباء يحتاجون إلى الفلسفة كيما يكون إستعمالهم لصناعتهم عنهم على ما ينبغي . إذ كان قد يرى عياناً مراراً كثيرة أهل الثروة من الأطباء ليس هم أطباء بالحقيقة لكنهم خراعون . ويستعملون صناعة الطب لضد ما قدرت له . أفتراك بعد هذا تنازعي في الأسماء وتستعمل الهديان والمارة فتقول إته ينبغي أن يكون الطبيب ضابطاً لنفسه عفيفاً عارياً عن الأموال عدلاً وليس يحتاج إلى أن يكون فيلسوفاً فإنه يعرف طبيعة البدن وأفعال الآلات ومنافع الأعضاء وأجناس أمراض و الإستدلال على العلاج لكنه ليس يحتاج إل أن يتدرّب في علم المنطق . أو تترك إذ أسلمت الأمر في نفس هذه الأمور تستحي من أن تنازع في أسمائها . والأجود عندى لك وإن كنت قد تحلفت إن تراجع الآن عقلك و لآتمارى في الأصوات 84a/83b كما تمارى العقاقق والغريان ولكن اصرف عنيتك إلى نفس الأشياء باعيانها حتى تعرف حقيقتها . فإنك لا تقدر أن تقول إن الحايك الحاذق أو الإسكاف الجيد لا يكونان خاذقين إلا بتدرّب من كل واحد منهما في صناعته ويمكن أن تصير إنسان من الناس عدلاً أو حاذقاً بالبرهان أو عالماً بأمر الطبيعة دفعةً من غير أن يكون قد استعمل التعاليم ومن غير أن يكون قد اخذ نفسه بالتدرّب . فإذا كان هذا من قول من لآحياء معه والقول الآخر ليس هو قول من يتكلم في نفس الأشياء لكن من قول من ينازع في أسمائها . فقد ينبغي لنا أن نستعمل الفلسفة أولاً إن كنا نريد تقبل قول بقراط بالحقيقة ونحن إن فعلنا ذلك لم يتبعنا مانع من أن يصير أندادا لبقراط بل أفضل منه إذا نحن نعلمنا منه جميع ما أبينه في كتبه على ما ينبغي واستخراجنا لأنفسنا نحن ما كان بقى علينا .

تمت مقالة جالينوس في أنه يجب أن يكون الطبيب الفاضل فيلسوفاً
وكتب خالد بن أبى الربيع الأندلسى بنفسه في ربيع الآخر من سنة
سبع وخمسة وأربعمائة والحمد لله ذى القدرة التامة والنعمة وصلتها به

على رسوله محمد وآله الطاهرين وسلّم سليماً
عارضها بالأصل المنسوخ منه والحمد لله وصلتابه رسوله محمد وآله .